

<https://doi.org/10.15407/socium2020.01.201>
УДК 316.3

Савельєв Ю.Б., д-р соціол. наук, доц., доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна, email: yursave@knu.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2023-4472>, Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189896685>, Web of Science ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1415173/yuriy-saveliyev/>

СТРУКТУРНІ УМОВИ СТІЙКОЇ БІДНОСТІ ТА ПОЛЯРИЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Огляд має за мету представити українським соціологам і читачам журналу оцінку результатів дисертаційного дослідження О.А. Дутчак "Відтворення робочої сили на українських швейних фабриках у глобальних ланцюгах постачання", яке було подано до захисту у спеціалізованій вченій раді факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. Хоча тема роботи є нетиповою для української соціології, запропонований аналіз на макро- та мікрорівні дозволяє оцінити середовище та можливі чинники відтворення стійкої бідності, поляризації та соціальної нерівності в Україні у контексті глобальних процесів. Здобувачка орієнтувалась на високі світові стандарти соціологічних досліджень, а захист її дисертації викликав жваву та цікаву професійну наукову дискусію у членів спеціалізованої вченої ради.

Ключові слова: соціальна нерівність, глобальні ланцюги постачання, поляризація, бідність, робоча сила.

Saveliyev Yu.B., Dr. Habil. (Sociology), Associate Professor, department of methodology and methods of sociological research, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine, email: yursave@knu.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2023-4472>, Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189896685>, Web of Science ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1415173/yuriy-saveliyev/>

STRUCTURAL CONDITIONS OF STUBBORN POVERTY AND POLARIZATION IN THE CONTEXT OF GLOBAL PROCESSES

The aim of the review is to present to the Ukrainian sociologists and readers of the journal an appraisal of the dissertation research results offered by O.A. Dutchak "Workforce reproduction in Ukrainian garment factories in global supply chains", which was submitted to the specialized scientific council of the Faculty of Sociology in Taras Shevchenko National University of Kyiv for the degree of candidate of sociological sciences. Although the topic of work is atypical for Ukrainian sociology, the proposed macro- and micro-level analysis makes it possible to assess the environment and the possible factors behind the reproduction of stubborn poverty, polarization and social inequality in Ukraine in the context of global processes. The researcher focused on the high world standards of sociological research, and the defense of her dissertation caused a lively and interesting professional scientific discussion among the members of the specialized scientific council.

Keywords: social inequality, global supply chains, polarization, poverty, workforce.

© Савельєв Ю.Б., 2020

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2020, № 1 (72): 201–206

201

16 грудня 2019 р. у спеціалізованій вченій раді Д 26.001.30 факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбувся захист дисертації О.А. Дутчак “Відтворення робочої сили на українських швейних фабриках у глобальних ланцюгах постачання”, що було подано на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.03 – “соціальні структури та соціальні відносини” (науковий керівник – О.В. Богдан, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, офіційні опоненти: Ю.Б. Савельєв, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, О.В. Симончук, Інститут соціології НАН України). Як один з офіційних опонентів, я хотів би поділитися з читачами журналу своїми враженнями від представленої роботи.

Слід зазначити, що тема дисертації є нетиповою для української соціології. Мені невідомі подібні дослідження такого рівня в Україні. Проте запропонований О.А. Дутчак фокус дослідження та власне наукова проблема мали б частіше привертати увагу вітчизняних науковців і, зокрема, соціологів. На початку 1990-х років майбутні постсоціалістичних країн розглядалося багатьма соціальними теоретиками у категоріях модернізації. Змістом такої модернізації мали стати зміни суспільних інститутів за зразком західного капіталістичного суспільства та адаптація до його економічних, політичних, правових і фінансових норм. Оптимістичний проект модернізації постсоціалістичної Східної Європи передбачав остаточну перемогу універсального ліберально-ринкового типу модерну. Для цього “посткомуністичні суспільства” повинні були “повернутися” до Європи, тобто до сучасного західного світу (П. Штомпка).

Проте виявилось, що зробити це було вкрай складно. Коли в Україні та інших постсоціалістичних країнах відбувалися глибокі суспільні трансформації, а очікувані наслідки покращення життя не наближались, була поширеною думка, що для докорінних змін потрібен час, зміна поколінь, і за 15–20 років Україна, остаточно позбувшись радянського минулого, напевно, досягне бажаного результату.

Минуло майже 30 років і очевидно, що цей період часу сам по собі не розв’язав проблеми. Історичний досвід свідчить про те, що, незважаючи на зусилля модернізації, деякі суспільства можуть опинитись і дуже довго перебувати у стані “втрачених десятиліть”, тоді як інші суспільства продовжують успішно розвиватись. Теорія модернізації не змогла передбачити та пояснити появу гібридних форм капіталізму у постсоціалістичних суспільствах (Е. Алтватер). Через глибоку економічну та суспільну кризу 1990-х років сама ідея модернізації виявилась дискредитованою для пострадянських країн. Замість очікуваного “повернення” до “нормальних” форм і практик модерну [1], деякі з країн постсоціалістичного блоку пережили “безпрецедентну демодернізацію” індустріального суспільства ХХ ст., відкотившись (принаймні за деякими аспектами) у “домодерний” стан [2]. Навіть відносно успішні суспільства Центральної та Східної Європи, а також країни інших регіонів світу відчувають загрози демодернізації (А. Еткінд, Я. Рабкін, М. Мінаков). Крім того, подібні проблеми постають і у заможних країнах консолідованої демократії, в яких, як і в усьому світі, поглиблюється соціальна нерівність (Б. Міланович, Т. Пікетті) та збільшується поляризація суспільства (Дж. Естебан, Д. Рей, М. Сволік).

Пропонуючи аналіз сучасних проблем у “глобальних ланцюгах постачання”, дослідження О.А.Дутчак має зв'язок з пріоритетними напрямками розвитку української науки і є актуальним та інноваційним дослідженням, яке дозволяє оцінити середовище та можливі чинники відтворення стійкої бідності, поляризації та соціальної нерівності в Україні у контексті глобальних процесів.

Головна наукова цінність роботи полягає у тому, що уперше проведене емпіричне соціологічне дослідження українських працівниць і працівників, які зайняті у галузі, що є невід'ємною частиною “глобальних ланцюгів постачання”. Саме останні домінують у сучасній світовій економіці, визначаючи розподіл прибутку. І якщо подібні дослідження доволі поширені в суспільствах, що розвиваються (emerging markets), насамперед, у країнах Азії, то в Україні це перший такий досвід.

У сучасному глобальному світі економічний розвиток став дивовижною магічною формулою, і той, хто не розвивається, той сьогодні не існує для світу. У фокусі уваги урядів більшості країн і мас-медіа перебувають показники стану економіки та матеріального добробуту населення, а також різні моделі модернізації з метою посилення конкурентоспроможності у світовій економіці. Запропоноване дослідження дозволяє поглянути на ці процеси з іншого боку, поєднавши макро- та мікрорівні аналізу. Саме в цьому його наукова новизна для української соціології.

Авторка обрала якісний дизайн дослідження та провела 66 інтерв'ю (у тому числі 19 глибинних); 63 напівструктурованих інтерв'ю було здійснено з робітниками 15 швейних фабрик, 3 інтерв'ю – з працівницею іншої (взуттєвої) галузі, представником обласної профспілкової організації та працівником керівної ланки швейної фабрики (с. 69). Обмеженням роботи було те, що методологія та інструментарій дослідження були запропоновані міжнародною організацією “Кампанія за чистий одяг” (Clean Clothes Campaign) (с. 69). Здобувачка усвідомлює наявні методологічні обмеження, про що неодноразово зазначає у тексті роботи.

На основі аналізу зібраних даних О.А. Дутчак дійшла висновку про “низький рівень забезпечення відтворення робочої сили як матеріальними, так і темпоральними ресурсами” (с. 186–187). Знаючи український контекст, навряд чи можна визнати такий висновок несподіваним. Більш цікавим результатом аналізу є те, “що частину відповідальності за відтворення робочої сили перекладено з основного роботодавця на державу та самих працівників і працівниць” (с. 187). Авторка зазначає, що “низький рівень зарплат та використання додаткових джерел відтворення робочої сили призводять до відтворення структур соціально-економічної гендерної нерівності, створюють додатковий тиск на державний бюджет, погіршують якість життя та відтворення робочої сили, посилюють фінансову нестабільність і залежність працівників від роботодавця” (с. 187). Відповідно, вона слушно вказує на “неоднозначність впливу державних інтервенцій”, що здійснюються в Україні (с. 189).

Структура дисертації відповідає меті дослідження (с. 17) і складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (194 найменування, більше ніж половина англійською мовою) і трьох додатків. У цілому матеріал викладено послідовно, логічно та гарною українською мовою. До кожного розділу наведено висновки. Авторка ретельно підкріплює свої тези цитатами з інтерв'ю, які наводяться мовою та

стилістикою оригіналу. Мною не помічено текстових запозичень або цитат, які наводяться без відповідних посилань на джерело.

У першому розділі “Теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження відтворення робочої сили” авторка демонструє безумовну кваліфікованість і неабияке знання корпусу текстів з обраної тематики. Слід наголосити на вдалому способі викладення і систематизації наявних концептуальних підходів. На відміну від великої кількості авторефератів і дисертацій із соціологічних наук, здобувачка з посиланням на джерело чітко визначила, які наявні дослідження відтворення робочої сили вона продовжує своєю працею і в який саме спосіб вона долає їхні обмеження.

У другому розділі “Ресурси та джерела відтворення робочої сили на українських швейних фабриках у глобальних ланцюгах постачання” наведено результати емпіричного дослідження, які дозволили виявити нестачу матеріальних і темпоральних ресурсів і відповідні негативні наслідки для якості життя робочої сили українських швейних фабрик. Також був встановлений гендерний аспект нерівності. Водночас через специфіку дизайну дослідження здобувачці не вдалося виявити регіональні відмінності на фабриках.

У третьому розділі “Структурні чинники агентності та контролю у відтворенні робочої сили” визначено режими контролю праці та оцінено вплив працівників на умови відтворення робочої сили на швейних фабриках. Безсумнівною перевагою роботи є викриття й опис структурного аспекту відтворення робочої сили. Авторка обґрунтовано робить висновок про низьку впливовість працівниць і працівників щодо забезпечення відтворення робочої сили (с. 182).

Незважаючи на зазначені переваги роботи, я також висловив три суттєвих зауваження до тексту дисертації.

Перше зауваження є концептуальним. Авторка проводить своє дослідження суто в межах марксистського підходу. На моє переконання, визнаючи право дослідників обирати теоретичний підхід, у роботі бракує більш ґрунтовної мотивації використання марксистської концепції відтворення робочої сили. Такий вибір має бути у контексті структури й тенденцій сучасної економіки, а також наукових здобутків підходу збільшення спроможності (capability approach), теорій соціального вибору (social choice theory), “нової інституціональної” (new institutional economics) та поведінкової економіки (behavioral economics), людського розвитку та людського капіталу.

Зокрема, не може повністю задовольнити наведений О.А. Дутчак аргумент, що “поняття людського капіталу включає радше розумові та кваліфікаційні характеристики, не охоплюючи фізичну здатність виконувати роботу” (с. 26). Адже фізичний стан і, зокрема, медичне забезпечення є невід’ємною складовою цього конструкту (Г. Беккер). На додаток, підхід збільшення спроможності та концепція людського розвитку (human development) пов’язують збільшення можливостей для вибору людини (capabilities) з набуттям повноважень (empowerment) і покращенням їхнього добробуту (А. Сен, М. Нуссбаум, С. Ананд). Натомість авторка використовує далекі від соціологічного мейнстріму роботи Л. Вогель, С. Федерічі, М. Міес, М. Гіменез, які опубліковані у спеціалізованих виданнях, а також спирається на дослідження М. Буравого 1980-х років.

Зі свого боку, я можу припустити, що застосування марксистського підходу дозволяє порівняти виробничі режими на українських швейних фабриках і розглянути процеси організації виробництв, включених до глобальних ланцюгів постачання, у категоріях відносин між працею та капіталом, зокрема, визначити умови впливу на глобальний капітал, який є власником брендів одягу. На мою думку, сам принцип функціонування глобальних ланцюгів постачання робить практично неможливим вплив на власників брендів. При будь-яких спробах регуляції і захисту прав працівників вони зазвичай розривають контракти, згортають виробництво і шукають нових постачальників.

Друге зауваження методологічне та стосується достатньо поширеної вади при плануванні досліджень. Розуміючи об'єктивні (у тому числі, ресурсні) обмеження, не можна не зазначити про дещо незбалансований дизайн проведеного дослідження. У ньому не закладено можливості для порівнянь і тому багато питань залишаються відкритими. Зроблені висновки стосуються певної галузі, яка є частиною глобальних ланцюгів постачання. А чи можна їх поширити на інші подібні виробництва в Україні, які входять до інших глобальних мереж? Такий матеріал для порівняння відсутній. А якими були б результати, якби фабрики не були часткою глобального ланцюга? Чи була б ситуація кращою? Чи відрізнялись би відносини між працею та капіталом у цьому випадку? На жаль, дослідження не дозволяє перевірити такі гіпотези. Крім того, існує ризик зробити припущення “зворотної дії” (ex post facto hypothesis).

Третє зауваження, скоріше, є побажанням. Дослідження з якісним дизайном є розв'язувальними і готують підґрунтя для подальшого проведення більш масштабних кількісних соціологічних досліджень. Робота значно виграла б за умов підготовки таких пропозицій. Варто було б на основі висновків роботи, які мають безперечну цінність, розгорнуто сформулювати рекомендації для розробки відповідної державної політики. На мою думку, можна було б подати отримані результати та рекомендації більш систематизовано, наприклад, у табличній формі.

Проте зазначені зауваження не заперечують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження О.А. Дутчак як кваліфікаційної роботи, яка є цілісним, завершеним, самостійним й актуальним науковим дослідженням, оскільки здобувачка розробила та застосувала “концептуальну схему аналізу умов, джерел і чинників відтворення робочої сили на українських швейних фабриках у глобальних ланцюгах постачання”.

Отримані результати мають належний рівень апробації, у тому числі на міжнародному рівні, що підвищує репутацію вітчизняних соціальних наук у світі. Основні положення дисертації викладено у 13 публікаціях, у тому числі у двох статтях англійською мовою у міжнародних наукових виданнях, одне з яких індексується в реферативній базі Scopus з показником SNIP 0.585 (це другий квартиль (Q2) із соціологічних і політичних наук), а також у статтях (оглядах) у найкращих вітчизняних журналах із соціологічних наук, зокрема, “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, “Український соціум” та “Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія”.

Не секрет, що роками українські соціологи не звертали особливої уваги, де саме публікувати свої статті. Головним залишалось те, щоб журнал був у списку “наукових фахових видань”, яких із соціологічних наук на 2017 р. налічувалось 28. Сьогодні перше місце посідає питання якості наукового журналу, його репутації. Приємно, що молоде покоління вітчизняних науковців більш виважено ставиться до оприлюднення результатів своїх досліджень.

Тези дисертаційної роботи О.А. Дутчак також були обговорені на 12 наукових конференціях і семінарах, зокрема, на престижному дослідницькому семінарі імені В.Дж. Даниліва (Оттава, Канада) та секції економічної соціології Європейської соціологічної асоціації (Констанц, Німеччина); 4 матеріали наукових конференцій за темою дисертації було опубліковано.

Другий офіційний опонент О.В. Симончук також дала схвальну оцінку дисертації, висловивши низку зауважень, зокрема, звернувши увагу на певне зловживання в роботі фемінітивами. Всі 18 присутніх членів спеціалізованої вченої ради підтримали висновки офіційних опонентів і проголосували за присудження О.А. Дутчак наукового ступеня кандидата соціологічних наук.

Історія “великих” спеціалізованих вчених рад в Україні добігає кінця. Їх критикували протягом багатьох років. Проте, як продемонстрував захист цієї дисертації, вони все ж таки можуть бути майданчиком для цікавої професійної наукової дискусії.

Список використаних джерел

1. Sztompka P. Civilizational incompetence: The trap of post-communist societies. *Zeitschrift für Soziologie*. 1993. Vol. 22 (2). P. 85–95. <https://doi.org/10.1515/zfsoz-1993-0201>
2. Cohen S.F. Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia. New York: W.W. Norton & Co, 2001.

Отримано 24.12.19

References

1. Sztompka, P. (1993). Civilizational incompetence: The trap of post-communist societies. *Zeitschrift für Soziologie*, 22 (2), 85-95. <https://doi.org/10.1515/zfsoz-1993-0201>
2. Cohen, S.F. (2001). Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia. New York: W.W. Norton & Co.

Received on 24.12.19